

Повідомлення про рідкісних і нечисленних звірів околиць Кучурганського лиману Одеської області

Олександр Архипов

Адреса автора: с. Кучурган, Роздільнянський район, Одеська область

АРХИПОВ, О. Data on rare and non-abundant mammals recorded in vicinities of the Kuchurhan Estuary, Odesa Oblast. — The work contains data on visual observations of 10 rare mammal species that have occurred near Kuchurhan Estuary over the last 30 years. Among them, seven species are listed in the Red Data Book of Ukraine: lesser mole rat (*Nannospalax leucodon*), common hamster (*Cricetus cricetus*), short-tailed weasel (*Mustela erminea*), European polecat (*M. putorius*), European mink (*M. lutreola*), Eurasian otter (*Lutra lutra*), and wild cat (*Felis silvestris*). The last record of the European mink was in 1990, and the appearance of the otter in the Estuary have been recorded since 2006. Morphometric data of some individuals of rare species, in particular the wild cat caught in the neighboring Velykomykhailivsky district, are given. Data on some other species, such as the red squirrel (*Sciurus vulgaris*), forest dormouse (*Dryomys nitedula*), and the European pine marten (*Martes martes*) are also presented.

Вступ

Стосовно району Кучурганського лиману зібрано дані про виявлення 10 рідкісних і регіонально нечисленних видів звірів, із яких 7 включено в Червону книгу України. Відомості отримано автором протягом спостережень за орнітофауною із середини 1980-х до 2015 року. Повідомлення містить результати власних візуальних спостережень, а також дані опитування місцевих жителів, мисливців, рибалок і голубівників, які в деяких випадках перевірені автором (наявність упійманих тварин, їхніх тушок і шкірок). За можливості зроблено фото загиблих тварин і натурні зйомки в біотопах. Представлені дані у дещо неповному вигляді і без деталізації оприлюднено раніше у форматі заміток в одному з зоологічних журналів (Архипов 2012, 2013). Наразі їх подано як цілісний результат спостережень, без скорочень.

Вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris* L.). Нечисленний вид. Спорадично трапляється у всіх південних районах Одеської області (Роженко 2006). У Роздільнянському районі його реєструють з 2006 р. (Архипов 2013). Зокрема, біля залізничної станції «Кучурган» 20.08.2006 у старій дубово-ясеневій лісосмузі собака шляхонаглядча загнав вивірку на сухе дерево. У 2008 р. у серпні — вересні поблизу м. Роздільна водії маршрутних таксі неодноразово спостерігали вивірок, які перетинали дорогу, прямуючи з лісорозсадника до придорожньої лісосмуги з горіха волоського. Там само 14.09.2009 ми спостерігали одну особину, що сиділа на купі сміття на узбіччі дороги. Реєстрації вивірок на цій

ділянки траплялися частіше в ранкові й вечірні години. У с. Кучурган 2.10.2009 у пришкільному парку учні помітили пару вивірок, які трималися в кронах ялівцю віргинського. Через переслідування дітьми одна з них вискочила на дорогу і загинула під колесами автомобіля. Розміри цієї особин: довжина тіла — 230 мм, довжина хвоста — 254 мм, маса тіла — приблизно 300 г. Поодинокі вивірки траплялися нам і по долині р. Кучурган у Кардамичівському лісопарку за 20 км північніше м. Роздільна. Там само 11.10.2009 недалеко від будинку лісника на молодих дубах виявлено два гнізда (гайна) вивірок.

Сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon* (Nord.)). Включений до Червоної книги України. Звичайний вид у досліджуваному районі, який траплявся щорічно протягом усього періоду спостережень. Заселяє схили балок, незорані поля, перелоги, пасовища, закинуті сади і виноградники, а також ділянки із зерновими культурами біля лісонасаджень. Перевагу надає зволеним територіям, зокрема лучним ділянкам біля Кучурганського лиману. Нерідко трапляється на присадибних городах, де завдає шкоди городині, через що господарі його активно відловлюють і знищують. Зберігає стабільну чисельність.

Соня лісова (*Dryomys nitedula* (Pall.)). Вид включено в Додаток III Бернської конвенції. Донедавна не було опублікованих повідомлень про поширення цього виду на досліджуваній території. Нині маємо власні спостереження виду в мішаних лісонасадженнях неподалік с. Новокрасне Роздільнянського району (Архипов, 2013). Одну соню лісову ми виявили 13.08.1999 у старій напівзруйнованій шпаківні без кришки. Друга реєстрація сталася 8.01.2006 приблизно за 250 м від місця виявлення першої особини: під час корчування підгнилих окоренків на дрова в заглибленні під зламом пенька місцевому жителю трапилось гніздо соні лісової. За його словами, матеріалом гнізда слугували сухі лишайники і листя горіха волоського. На час виявлення звірка температура повітря становила біля -2°C , але соня перебувала не в цілковитій сплячці — ворушилася і намагалася повзати. Соню поклали до картонної коробки, де вона пробула приблизно тиждень. Потім вона опинилася на волі через необережність, і її упіймала кішка. У тому самому штучному лісонасажденні біля с. Новокрасне, що у верхів'ї лиману, 11.03.2015 виявлено гніздо цього виду на невисокій аличі на висоті 3,5 м. Ще одне гніздо соні лісової трапилось нам там само 5.08.2015. Воно було влаштоване на висоті 3 м на гілках підросту акації білої, або робінії псевдоакації.

Хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.). Нечисленний вид, що його внесено до переліку видів Червоної книги України. Трапляється локально майже по всьому узбережжю лиману і за його межами (Архипов, 2012). Влаштовує свої нори по узбіччях польових доріг неподалік зораних полів, на узліссі лісо-смуг, біля основи схилів степових могил, неподалік опор ЛЕП, а серед неугідь — на закинутих літніх стійлах скоту. Так, у 2008 р. на правому березі у верхів'ї лиману ми нарахували 16 жилих нір на відстані приблизно 2 км, з яких 10 були розташовані на узліссі соснових лісопосадок поблизу поля зернових

культур, 4 — біля основи кургану, 2 — біля опор ЛЕП. На цій ділянці хом'яків зрідка ловлять луні очеретяні: зареєстровано три таких випадки (17.07.2005, 10.05.2007, 23.08.2009). Відомо також про відлов хом'яків кішками і утримання їх людьми в неволі.

Горноста́й (*Mustela erminea* L.). Рідкісний вид, включений в Червону книгу України. По сусідству в дельті Дністра горноста́й є рідкісним зникаючим видом (Роженко, 2006). На лимані його виявлено один раз (Архипов 2012). В аномально суворо зиму 2.01.1986 він трапився вдень недалеко від берега поблизу с. Очеретівка. Звірок упродовж 5 хв. не звертав на спостерігача уваги, обстежував тріщини в кризі, а потім перебіг в зарості очерету й зник.

Тхір лісовий (*Mustela putorius* L.). Майже за весь період наших спостережень був звичайним видом (Архипов 2012). Внесений до переліку видів Червоної книги України. Трапився в усіх прибережних селах біля лиману і рідше за їх межами. Вид дуже потерпає від відлову капканами, особливо в осінньо-зимовий час, коли мишоподібні гризуни концентруються біля жител. У цей час частішають випадки нападу тхорів на дворову птицю і голубів. Так, у 2005 р. в с. Кучурган сталося 12 випадків відлову цього виду біля сараїв і голубників. Того ж року на ринок жителька с. Новокрасне принесла на сільський ринок на продаж три шкірки цього тхора. У 2007 р. мешканець с. Павлівка протягом вересня у себе на господарському дворі упіймав 5 тхорів. Можливо, усі здобуті ним особини належали до одного виводка. Виводок тхорів, які перебігали дорогою біля нежилого дому на околиці с. Кучурган, трапився нам 29.06.2008. На околиці того самого села 24.02.2011 виявлено сліди тхора лісового.

Норка європейська (*Mustela lutreola* L.). Вид включено в Червону книгу МСОП, Червону книгу України, Додаток II Бернської конвенції. Нині ще трапляється неподалік у плавнях Дністра біля сіл Яски, Паланка і Маяки Біляївського району, але чисельність продовжує зменшуватися (Роженко 2006). На Кучурганському лимані є вкрай рідкісним видом (Архипов 2012), що перебуває на межі зникнення. Нам відомо про відлов пари норок на дренажному каналі біля с. Кучурган: 20 і 21.02.1990 до капкану потрапило по одній особині, котрих впевнено визначили як таких, що належать до виду норка європейська.

Куниця лісова (*Martes martes* L.). Заселяє стиглі перестійні ліси. На території Одеської області трапляється в острівних байрачних лісах північних районів — Фрунзівського, Котовського, Балтського. На південному заході України є дуже рідкісною: її реєстрували лише кілька разів у заплавному лісі в дельті Дністра біля с. Паланка Біляївського району та неподалік с. Северинівна Іванівського району (Лобков & Роженко 1998). На досліджуваній території вид виявлено вперше (Архипов 2013). В околицях с. Очеретівка Роздільнянського району в старому кар'єрі з видобутку піску 4.05.2004 нам трапилася куниця лісова, яка днювала у гнізді сороки в заростях маслинки. За 10 м від ліжбища звірка на іншому дереві було розташоване гніздо сови вухатої з шістьма середньовіковими пташенятами, яких куниця загризла. Недоїдені рештки пташенят

(крила, ноги) лежали в лотку гнізда й на сусідніх гілках маслинки. У 2005 р. сталася друга реєстрація виду. На ринку с. Кучурган у зв'язці з чотирьох шкірок, які мешканка с. Новокрасне пропонувала продати як шкірки тхора лісового, виявилася одна шкірка куниці лісової. На жаль, про подробиці і точну дату відлову дізнатися не вдалося. Зі слів жінки відомо лише, що куницю впіймали в грудні в сосновому ліску біля села.

Видра річкова (*Lutra lutra* L.). Рідкісний вид. Внесений до Червоного переліку МСОП, Європейський червоний список, Червону книгу України. За даними опитувань і власними спостереженнями, на лимані став траплятися з 2006 р. (Архипов 2012). Найперше виявлення сталося 4.06.2006: вночі видра потрапила на дорозі під колеса машини прикордонного наряду, який об'їжджав територію навколо рибницьких ставків біля с. Павлівка. Прикордонники, вважаючи тварину нутрією, привезли тушку на заставу і віддали її як поживу собакам. У другому випадку протягом зими 2008/2009 рр. біля ополонки і в навколишніх заростях очерету нам і господарю вказаних ставків неодноразово траплялись сліди життєдіяльності пари видр (луска і кістки риби, мушлі моллюсків). У третьому випадку 15.01.2009 там само видра (самка) випадково потрапила на гачок-трійник риболовної снасті, яку поставили на щуку. Видра не змогла випірнути на поверхню і задихнулася. Розміри цієї особини: довжина тіла — 754 мм, довжина хвоста — 400 мм, маса тіла — 6,4 кг. Череп видри відпрепарували і передали до Зоологічного музею Одеського університету імені Іллі Мечнікова. Влітку 2009 р. у земляній греблі, що перегороджує р. Кучурган у верхів'ї лиману, виявлено жилу нору і сліди видри. На ставках біля с. Степанівка 2.02.2013 у капкан потрапила одна особина. Свідченням відлову стала свіжознята шкірка видри, яку нам показали.

Кіт лісовий (*Felis silvestris* Schr.). Дуже рідкісний. Внесений у Червону книгу України. В околицях лиману досі не траплявся, але в сусідніх Дністровських плавнях його ще іноді виявляють (Русев 1998; Роженко 2006). Крім того, 8.11.2008 у сусідньому Великомихайлівському районі між селами Чапаєве та Червонознам'янка у мішаному ліску мисливці здобули самця цього виду. Розміри його такі: довжина тіла — 780 мм, довжина хвоста — 295 мм, маса тіла — 6,25 кг. Хоча вид є вкрай рідкісним (Архипов 2012), проте його появу в районі дослідження або неподалік виключати не можна.

Підсумки

Відомості про виявлення рідкісних видів узагальнено в таблиці. Загалом є 29 реєстрацій 9 видів, в середньому по 2–3 на один вид. Найбільше записів стосується таких видів, як вивірка звичайна (5 записів), тхір лісовий (5), видра річкова (5), соня лісова (4), хом'як звичайний (4). Найменше записів — щодо горностая та kota лісового (лише по одному). Стосовно ще одного виду — сліпака білозубого — облік його зустрічей не вівся, оскільки цей вид траплявся неодноразово і щороку протягом усього періоду досліджень.

Таблиця 1. Зведені відомості про виявлення рідкісних видів у районі дослідження

Ряд	Вид	Обсяг відомостей (роки)
Rodentia	Вивірка звичайна (<i>Sciurus vulgaris</i> L.)	5 записів (2006, 2008, 2009 pp.)
— “ —	Сліпак білозубий (<i>Nannospalax leucodon</i> (Nord.))	(Щорічно з середини 1980-х до 2015 p.)
— “ —	Соня лісова (<i>Dryomys nitedula</i> (Pall.))	4 записи (1999, 2006, 2015 pp.)
— “ —	Хом'як звичайний (<i>Cricetus cricetus</i> L.)	4 записи (2005, 2007–2009 pp.)
Carnivora	Горностаї (<i>Mustela erminea</i> L.)	1 запис (1986 p.)
— “ —	Тхір лісовий (<i>Mustela putorius</i> L.)	5 записів (2005, 2007, 2008, 2011 pp.)
— “ —	Норка європейська (<i>Mustela lutreola</i> L.)	2 записи (1990 p.)
— “ —	Куниця лісова (<i>Martes martes</i> L.)	2 записи (2004, 2005 pp.)
— “ —	Видра річкова (<i>Lutra lutra</i> L.)	5 записів (2006, 2009, 2013 pp.)
— “ —	Кіт лісовий (<i>Felis silvestris</i> Schr.)	1 запис (2008 p.)
Разом	10 видів	29 записів (1986–2015 pp.)

З усіх представлених видів, що занесені до Червоної книги України, нині лише сліпак білозубий перебуває в задовільному стані, хоча на певних територіях не припиняється знищення цих тварин людиною.

Водночас в останні роки спостережень через щойно названу причину зовсім перестав траплятися тхір лісовий, а чисельність хом'яка звичайного, без сумніву, значно знизилася.

Хоча кількість спостережень видри річкової є однією з найбільших, але через вказану причину, цей вид, як і куниця лісова, навряд чи будуть здатні збільшити свою чисельність в досліджуваному районі.

З огляду на загальний катастрофічний стан норки європейської, нова реєстрація цього виду на Кучурганському лимані є вкрай малоімовірною.

Можливо, перспективи для збільшення чисельності є у таких видів, як вивірка звичайна та соня лісова. Принаймні осередок існування останнього виду поблизу лиману поки що залишається стабільним.

Література

- Архипов, А. М. 2012. Находки некоторых млекопитающих Красной книги Украины в окрестностях Кучурганского лимана Одесской области. *Вестник зоологии*, **46** (4): 336.
- Архипов, А. М. 2013. Сведения о некоторых малочисленных млекопитающих окрестностей Кучурганского лимана Одесской области. *Вестник зоологии*, **47** (1): 26.
- Лобков, В. А., Н. В. Рожено. 1998. Находки лесной куницы в степной зоне на юго-западе Украины. *Научные труды зоологического музея Одесского государственного университета. Исследования многообразия животного мира*. Одесса, 188–189.
- Рожено, М. В. 2006. *Хижі ссавці Північно-західного Причорномор'я (Фауна, динаміка чисельності та морфологія)*: Дис. ... канд. біол. наук. Київ, 1–230.

Русев, И. Т. 1998. Териофауна и история териологических исследований в заповедном урочище „Днепровские плавни”. *Заповідна справа в Україні*, 4 (1): 58–61.

Резюме

АРХИПОВ, О. Повідомлення про рідкісних і нечисленних звірів околиць Кучурганського лиману Одеської області. — Повідомлення містить дані візуальних спостережень десяти рідкісних видів звірів, що траплялися біля Кучурганського лиману за останні 30 років, з яких сімох включено до Червоної книги України — сліпак білозубий (*Nannospalax leucodon*) хом'як звичайний (*Cricetus cricetus*), горностаї (*Mustela erminea*), тхір лісовий (*M. putorius*), норка європейська (*M. lutreola*), видра річкова (*Lutra lutra*), кіт лісовий (*Felis silvestris*). Восстання норку європейську зареєстровано у 1990 р., а появу на лимані видри — з 2006 р. Наведено морфометричні дані окремих особин рідкісних видів, зокрема kota лісового, впольованого в сусідньому Великомихайлівському районі. Представлено також дані по таких нечисленних видах, як вивірка звичайна (*Sciurus vulgaris*), соня лісова (*Dryomys nitedula*), куниця лісова (*Martes martes*).